

MORTON A. KAPLAN VE ULUSLARARASI POLİTİKADA SİSTEM YAKLAŞIMI

Tayyar ARI*

ÖZET

Uluslararası ilişkiler alanında Morton A. Kaplan, varsayımsal nitelikte altı alternatif uluslararası sistem modeli ortaya koymuştur. Bunlar, güç dengesi, gevşek iki kutuplu, sıkı iki kutuplu, evrensel, hiyerarşik ve birim veto sistemleridir. Kaplan, global uluslararası sistemde ortaya çıkan gelişmeleri dikkate alarak daha sonraki çalışmalarında iki kutuplu veya birim veto sistemlerinin değişik şekilleri olarak düşünülebilecek dört uluslararası sistem modeli daha geliştirmiştir. Kaplan, her sistem modeli için geçerli olduğunu varsaydığı beş değişken seti öngörmektedir. Bunlar, (1) temel kurallar, (2) değişim kuralları, (3) aktör sınıflandırıcı değişkenler, (4) kapasite değişkenleri ve (5) haberleşme değişkenleridir.

SUMMARY

In the study of international relations Morton A. Kaplan constructed six alternative models of hypothetical international systems: the balance of power, loose bipolar, tight bipolar, universal, hierarchical and unit veto systems. Considering the developments in the global international system Kaplan, in his ensuing works, identified four other models which may be considered either variations of the loose bipolar system or of the unit veto system. Within each model he developed five sets of variables: essential rules, transformation rules, actor classificatory variables, capability variables and information variables.

* Araş. Gör.; U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Uluslararası İlişkiler Bölümü.

I. GİRİŞ

Sistem, aralarında düzenli ilişkiler bulunan, ortak özelliklere sahip ve birinde meydana gelecek bir değişiklik diğerlerini de etkileyen bağımlı değişkenler dizisidir. Burada genel bir tanımı verilmeye çalışılmış olan sistem kavramı değişik yazarlarca farklı şekillerde tanımlanmıştır. Geliştirdiği sistem modelleriyle uluslararası politikaya önemli katkılarda bulunan Kaplan ise sistemi, "birbirleriyle çok sıkı ilişki halinde olan ve kendilerine özgü davranışsal düzenlilikler ile dış çevreden ayrılan değişkenler dizisi olarak" tanımlamaktadır¹.

Ulus-devletler şeklinde örgütlenmiş bulunan çağdaş uluslararası sistemde de ilişkiler birbiriyle sıkı sıkıya bağımlı ve bir bütünlük içindedir. Diğer taraftan uluslararası politikadaki gelişmelerin anlaşılması için uluslararası sistemin yapısının bilinmesi gerekir. Çünkü, devletler, dünyanın iki kutuplu veya çok kutuplu oluşuna göre değişik politikalar izlerler. Nitekim global sistemde ortaya çıkan gelişmeler uluslararası politika alanındaki pek çok konunun uluslararası sistem düzeyinde ele alınmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla Kaplan'ın sistem modelleri bu alanda yapılan çalışmalara rehberlik etmesi açısından önem taşımaktadır.

Çalışmada Morton A. Kaplan'ın ortaya koyduğu modeller ele alındıktan sonra genel bir değerlendirmesi ve eleştirisi yapılacaktır.

II. MORTON A. KAPLAN VE ULUSLARARASI SİSTEM

MODELLERİ

A. GENEL

Uluslararası ilişkiler alanında kapsamlı bir kuram geliştirmeye çalışan Kaplan, şu temel varsayımlardan yola çıkmaktadır: (1) Uluslararası sistemde belirli karakterde ve tekrarlanan davranış şekilleri bulunmaktadır. (2) Uluslararası sistemin birimlerinin belirli davranış şekilleri göstermelerinin nedeni bunların tutarlı olup, ulusal veya uluslararası alanda bir gereksinmeyi karşılamaya yönelik olmalarıdır. (3) Uluslararası davranış şekilleri, askeri kapasite, ekonomik kapasite, teknolojik düzey, nüfus yapısı ve iletişim düzeyi gibi faktörlerle de ilgilidir².

Kaplan, örgütlenme durumlarını ve sayılarını dikkate alarak altı uluslararası sistem modeli geliştirmiştir. Bunlar: (1) Güç dengesi, (2) gevşek iki kutuplu sistem, (3) sıkı iki kutuplu sistem, (4) evrensel sistem, (5) hiyerarşik sistem ve (6) birim veto sistemidir. Kaplan bunlardan güç dengesi ve gevşek iki kutuplu sistemler üzerinde daha ayrıntılı durmaktadır.

1 Kaplan (1957:4).

2 Kaplan (1968:381); Kaplan (1969:291).

Kaplan'ın ortaya koyduğu varsayımsal nitelikteki bu uluslararası sistem modelleri, hipotezler kurabilmeyi ve bunları sınamayı sağlayacak bir kuramsal çerçeve vermektedir. Kaplan, her sistemin durumunu incelemeye ve açıklamaya yarayan beş değişken dizisi öngörmektedir. Bunlar:

(a) Sistemde dengenin korunması için gerekli davranışları ifade eden temel kurallar.

(b) Sistemin değişimine neden olan girdilerle ilgili değişim kuralları.

(c) Aktörlerin yapısal özelliklerine ilişkin, aktörleri sınıflandırıcı değişkenler.

(d) Silahlanma düzeyi, teknolojik gelişme, ekonomik durum gibi aktörlerin sahip oldukları güç ögelerine ilişkin kapasite değişkenleri.

(e) Aktörler arasındaki iletişim düzeyi ile ilgili bilgi değişkenleridir³.

Kaplan, bu değişkenlerden en çok "temel kurallar" üzerinde durmaktadır. Temel kurallar, sistemdeki devletlerin karakteristik davranışlarını ifade etmektedir. Bunlar sistemi karakterize eden rasyonel devlet davranışlarıdır. İstikrarın korunmasına yönelik bu temel kurallar her sisteme göre değişmektedir. Kuralların herhangi birindeki aksama sistemin istikrarsızlığı ile sonuçlanabilmektedir. Bu kurallar aynı zamanda sistemde dengenin korunması için gerekli davranışları gösterdiğinden sistemin denge kurallarıdır⁴.

Bu değişkenlere, Kaplan'ın sistem modelleri ele alınırken sırası geldikçe tekrar değinilecektir.

1. GÜÇ DENGESİ SİSTEMİ

Kaplan'ın ortaya koyduğu modellerden ilki olan güç dengesi sistemi onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıl Avrupa sisteminden yola çıkılarak geliştirilmiştir. Güç dengesi sistemi, sayıları en az beş olan ve güçleri yaklaşık olarak eşit olduğu varsayılan ulusal devletlerden oluşan ve sistem içindeki hiç bir koalisyonun veya devletin sistemin yıkılmasına yol açacak şekilde üstünlük kurmasına meydan verilmeyen bir sistemdir. Her bir devlet kapasitesini arttırma ve sistemde başat duruma geçme arzusunda olduğundan diğerlerinin bu doğrultudaki amaçlarına engel olmaktadır.

3 Kaplan (1957:9-12); Dougherty ve Pfaltgraff (2nd ed: 156) ; Kaplan (1968:388).

4 Kaplan (1969:294).

* "Güç dengesi sistemi" ile uluslararası sistemde herhangi bir andaki denge durumunu yansıtan "güç dengesi" kavramı arasındaki farkın gözden kaçırılmaması gereklidir. Nitekim bir denge durumu olarak "güç dengesi", "güç dengesi sistemi"nin dışında "iki kutuplu" ve "çok kutuplu" sistemde de varlığı söz konusudur. Fakat, güç dengesini bir sistem olarak düşündüğümüzde buna özgü temel varsayımlarla ve davranış kurallarıyla iki kutuplu ve çok kutuplu sistemlerdeki devletlerin davranışlarını çözümlenmek mümkün değildir.

Kaplan'a göre bir güç dengesi sisteminin "temel kuralları" şunlardır: Devletler (1) kapasiteyi artırma güdüsüyle hareket ederler, fakat savaş yerine görüşmeleri tercih ederler, (2) kapasitelerini arttırmada başarısız kalmaktansa savaşa girmeyi tercih ederler, (3) temel aktörlerden birinin ortadan kaldırılması sözkonusu ise savaşı durdururlar, (4) sistem içinde başat duruma geçmeye çalışan devlet veya koalisyonlara karşı harekete geçerler, (5) uluslarüstü örgütlenme ilkelerine bağlanma eğilimi gösteren devletleri sınırlama yönünde çaba gösterirler, (6) yenilmiş veya yıkılmış bir temel aktörün sisteme tekrar dönerek temel aktör konumunu kazanmasına veya daha önce temel aktör durumunda olmayan bir devletin temel aktör sınıflanmasına katılmasına çalışırlar. Devletler bütün temel aktörlere karşı kabul edilebilir ortaklar olarak davranırlar⁵.

Temel aktörlerin en az beş olması gerektiği üzerinde duran Kaplan'a göre bu sayının altına düşmesi sistemi istikrarsızlığa götürebilir hatta sistemin yıkılmasıyla sonuçlanabilir*. Örneğin bu sayının üçe inmesi durumunda diğer iki devletin birlikte hareket ederek üçüncüyü ortadan kaldırmaları (Kaplan'a göre, bu sistemin dolayısıyla onların çıkarlarına aykırı bile olsa) söz konusu olabilir⁶.

Kaplan, güç dengesi sistemini onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllardan yola çıkarak geliştirdiğinden örnekleri de bu dönemden vermektedir. Avrupa uyumu birinci kurala, Bismark'ın Sadova'da Avusturya'ya yönelik diplomasisi üçüncü kurala, Kutsal ittifakın oluşturulması dördüncü kurala, Fransız devrimi karşısında diğer devletlerin tutumları beşinci kurala ve Napolyon sonrası Fransa'nın sisteme yeniden kabulü altıncı kurala örnek olarak gösterilmektedir⁷.

Kaplan'a göre, bir güç dengesi sisteminde ittifakların dışında kalan devletlerin çok olması bir istikrar unsurudur. Aynı şey ittifakların gevşek yapılı, akışkan ve sistemdeki devlet sayısının çok olduğu durumlar için de geçerlidir. Çünkü böyle durumlarda hem karşı ittifaka katılmaları dengeleme hem de dengeleyicinin işlevini yerine getirmesi çok daha kolay olmaktadır. Fakat tersi söz konusu olduğunda örneğin sistemdeki devlet sayısı az ise dengeleyicinin rolü sürekli bir dengesizliğe yol açabilir, hatta böyle durumlarda sistem çökebilir⁸.

Kaplan'a göre, oyunun kuralları dışına çıkan devletlerin davranışı, iletişim eksikliği, aktörlerin kapasiteleri arasındaki farklılığın büyümesi, rollerin tanımlanmasında anlaşmazlığa düşülmesi ve dengeleme mekanizmasının işleyemez hale gelmesi sistemin istikrarını tehdit eden durumlardır. Tarihte İngiltere bu dengeleme rolünü en iyi şekilde yerine getiren devlet olmuştur. Bunun nedeni

5 Kaplan (1957:22-23); Kaplan (1969:292); Kaplan (1968:391).

* Bir güç dengesi sisteminin devamı için Morghenthau ve Waltz üç devletin yeterli olabileceği görüşündeler. Bkz. Morghenthau (1970:224-57); Waltz (1969:305).

6 Kaplan (1969:294).

7 Kaplan (1969:294).

8 Kaplan (1969:295).

İngiltere'nin çatışma bölgesine uzaklığı, Avrupa'da toprak elde etme emelleri olmaması ve büyük bir deniz gücüne sahip olmasıydı⁹.

Sonuç olarak bir güç dengesi sisteminde ittifaklar kısa süreli ve özel amaçlar doğrultusunda oluşmakta ayrıca ideolojik ögeler taşımamaktadır. Savaşlar sınırlı amaçlar için yapılmaktadır. Sistemde başat duruma geçme arzusunda olan her devlet diğer devletlerin bu yöndeki arzularını engellerken kendi çıkarını da koruduğundan hiçbir ittifak veya devlet sistemde sürekli hakimiyet kuramamaktadır. Bu tür sistemlerde uluslararası hukuk geniş çapta uygulama alanı bulmaktadır. Bununla beraber, kural dışı hareket eden devletlerin çoğalması, uluslararası örgütlenmelerin gelişmesi ve uluslararası ideolojilerin ortaya çıkması güç dengesi sisteminin yıkılmasına yol açabilecek gelişmelerdir.

2. GEVŞEK İKİ KUTUPLU SİSTEM

Güç dengesi sisteminden sonra Kaplan'ın üzerinde en fazla durduğu sistem "gevşek iki kutuplu" sistemdir. Gevşek iki kutuplu sistem bir çok yönüyle güç dengesi sisteminden ayrılmaktadır. Bu tür sistemlerin özelliği devletlerin iki blok etrafında yoğunlaşmalarıdır. Fakat bloklara katılmayan ve tarafsız politikalar izleyebilen devletler de vardır. Örneğin Hindistan ve diğer bağlantısız devletler gibi. Ayrıca bu tür sistemlerin bir başka özelliği, sistemdeki hemen hemen bütün devletlerin üyesi olduğu Birleşmiş Milletler Örgütü gibi evrensel aktörlerin bulunmasıdır. Her iki blokta da ABD ve SSCB gibi blokönderleri ve NATO ve VP gibi blok örgütleri vardır. Gevşek iki kutuplu sistemde, güç dengesi sisteminden farklı olarak, dengeleyici rolü yerine arabulucu rolü vardır. Bu işlevi ya bağlantısızlar gibi blok dışı devletler ya da evrensel örgüt yerine getirmektedir. Gevşek iki kutuplu sistemde bloklardan birinin askeri bakımdan güçlenmesi sistemin istikrarını sarsacağından ikinci vuruş gücü önem kazanmaktadır. Nükleer silahların caydırıcı etkisi sistemdeki istikrar açısından önemli bir faktördür¹⁰.

Gevşek iki kutuplu sistem, blokların örgütlenme yapısına göre bazı sonuçlar gösterir. Eğer bloklar hiyerarşik örgütlenme yapısına sahip değilse sistem bir ölçüde güç dengesi sistemine benzer ve devletlerin belli ölçüde hareket serbestlikleri vardır. Fakat ittifak değiştirmeler ancak iki blok etrafında olabileceğinden bu noktada güç dengesi sisteminden ayrılmaktadır. Bloklardan biri hiyerarşik örgütlenme yapısına sahip diğeri değilse, bu durumda bazı sonuçlar ortaya çıkacaktır. Hiyerarşik örgütlenme yapısına sahip olan blok, bütünleşme fazla olduğundan, üyelerini bir arada tutar. Hiyerarşik örgütlenme yapısına sahip olmayan blokta, bağlar gevşek olduğundan, devletlerin hareket serbestlikleri vardır ve bloksuz devletlerle ilişki kurabilmekteler ve onlarla işbirliğini öngören paktlar

9 Kaplan (1969:294-95).

10 Kaplan (1969:296-97); Kaplan (1957:36).

oluşturabilmektedirler. Bununla beraber hiyerarşik örgütlenme yapısına sahip olan blokun varlığı diğer bloku da etkilemekte, gerek blok içi gerekse blok dışı hareket serbestisini sınırlamaktadır. Fakat her iki blok da hiyerarşik örgütlenme yapısına sahipse, üyelik çok katı olacak ve hareket serbestisi sadece bloksuz devletler için söz konusu olabilecektir¹¹.

Kaplan'a göre gevşek iki kutuplu sistemin davranış kuralları şunlardır:

(1) Hiyerarşik örgütlenme yapısına sahip olan blok karşı bloğu ortadan kaldırmaya çalışır, ancak savaş yerine görüşmeleri, büyük savaşlar yerine küçük savaşları, fakat karşı bloğu yok etmede başarısız kalmak söz konusuysa büyük savaşları tercih ederler.

(2) Hiyerarşik örgütlenme yapısına sahip olmayan blokun üyeleri kapasitelerini arttırırken savaş yerine görüşmeleri, kapasitelerini arttırmada başarısız kalmaktansa küçük savaşları tercih ederler. Fakat bu amaç için büyük savaşlardan kaçınırlar.

(3) Hiyerarşik örgütlenme yapısına sahip olsun veya olmasın tüm blok üyesi devletler diğer blokun üyelerine göre kapasitelerini arttırmaya çalışırlar ve karşı blok sistemde üstünlük peşindeyse bunu kabul etmek yerine savaşa girmeyi tercih ederler.

(4) Tüm blok üyesi devletler kendi bloğunun amaçlarını evrensel aktörün amaçlarına, evrensel aktörün amaçlarını da karşı bloğun amaçlarına üstün tutarlar.

(5) Bloksuz devletler (ise) kendilerinin amaçları ile evrensel aktörün amaçlarını uzlaştırmaya çalışırlar ve/fakat evrensel aktörün amaçlarını blok devletlerin amaçlarına üstün tutarlar.

(6) Tüm blok üyesi devletler kendi bloklarının üye sayısını arttırmaya çalışırlar. Fakat bu çaba herhangi bir devleti karşı bloğa yanaşmaya veya onun amaçlarını desteklemeye itecekse bloksuz kalmasını tercih ederler.

(7) Bloksuz devletler, bloklar arasındaki savaş tehlikesini azaltmaya çalışırlar ve blok devletlerinden birini diğer blokun üyeleri karşısında ancak evrensel aktörün amacı doğrultusunda hareket ettiği zamanlarda desteklerler.

(8) Evrensel aktörler, bloklar arasındaki uyuşmazlıkları azaltmaya çalışırlar ve sistemin istikrarını tehdit eden bozucu durumlarda bloksuz devletleri harekete geçirirler¹².

Görüldüğü gibi gevşek iki kutuplu sistemde, güç dengesi sisteminden farklı olarak, blok devletleri, bloksuz devletler ve evrensel aktörler için farklı davra-

11 Kaplan (1957:36-37).

12 Kaplan (1957:38-40); Kaplan (1969:297); Dougherty (158).

nış kuralları sözkonusudur. Ayrıca kuralların herhangi birinin uygulanması diğerlerini devre dışı bırakırsa sistem bir başka sisteme dönüşebilir. Örneğin bloklardan birinin diğerini ortadan kaldırması durumunda sistem hiyerarşik sisteme dönüşebilir. Eğer evrensel aktör işlevini aşırı ve mükemmel şekilde yerine getirirse sistemin evrensel sisteme dönüşmesi olasıdır. Bunun dışında her iki blok da hiyerarşik yapılı ise sıkı iki kutuplu, gevşek yapılı ise güç dengesine dönüşüm eğilimi gösterecektir. Eğer nükleer silahların yayılması sözkonusu olursa sistem birim veto sistemine dönüşebilir¹³.

Sonuç olarak, gevşek iki kutuplu sistemde ittifaklar, güç dengesi sistemindeki gibi kısa süreli amaçlara göre değişebilir nitelikte olmayıp daha uzun sürelidir ve ideolojik öğeler taşımaktadır. Gevşek iki kutuplu sistemde, nükleer savaş tehlikesi ve nükleer tirmanma korkusundan dolayı, bir güç dengesi sisteminde olduğundan daha fazla savaştan kaçınma vardır. Ayrıca evrensel örgütün devletler arasında uzlaştırıcı ve savaşı önleyici bir işlevi vardır.

3. SIKI İKİ KUTUPLU SİSTEM

Morton A. Kaplan'ın uluslararası sistem modellerinden üçüncüsü olan sıkı iki kutuplu sistem pek çok yönüyle gevşek iki kutuplu sisteme benzemektedir. Fakat bunun yanında önemli farklılıklar da vardır. Sıkı iki kutuplu sistemde aktör sayısı daha azdır ve tüm aktörler bloklardan birine üyedir ya da taraftardır. Bu tür sistemlerde, bloksuz aktörler ve evrensel aktörler ya yoktur ya da önemli ölçüde etkileri görülmediği için yok sayılmaktadır¹⁴.

Sıkı iki kutuplu sistemde, eğer her iki blok da hiyerarşik örgütlenme yapısına sahip değilse, sistem gevşek iki kutuplu sisteme dönüşebilir. Gevşek iki kutuplu sistemde, blok devletleri için geçerli olan kurallar sıkı iki kutuplu sistem için de geçerlidir. Nitekim bu tür sistemlerde "bütünleştirici" ve "arabulucu" rolleri ya hiç görülmez ya da etkileri çok zayıftır. Bu nedenlerden dolayı sıkı iki kutuplu sistemleri, çok istikrarlı ve bütünleşme derecesi yüksek bir sistem olarak düşünmek mümkün değildir¹⁵.

4. EVRENSEL SİSTEM

Kaplan'ın dördüncü modeli olan evrensel sistem, gevşek iki kutuplu sistemdeki evrensel aktörün işlevinin genişlemesiyle ortaya çıkacak bir sistem olarak düşünülmektedir. Sistem, konfederal bir siyasal sistem görünümündedir. Evrensel sistem, siyasal, ekonomik, idari ve yargısal işlevleri görece bütünüleştirici bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla sistem bütünleşmiş ve istikrarlı bir sistem ola-

13 Kaplan (1969:297); Kaplan (1957:40-43).

14 Kaplan (1969:298); Kaplan (1957:44-45).

15 Kaplan (1969:298); Dougherty ve Pfaltzgraff (2nd ed: 158-59).

rak kabul edilmektedir. Fakat sistem bu duruma gelinceye kadar uzun bir istikrarsızlık dönemi geçirebilir. Bu tür sistemlerde devletler amaçlarına barışçıl yollardan varmaya çalışırlar. Çatışmalar sistemin kurallarına göre çözümlenir. Uluslararası örgütlerde görev alanlar, öncelikle uluslararası sistemin gereklerine göre davranırlar. Diğer bir deyişle kararlarını ulusal gereklerin baskısı altında kalmadan verirler. Bununla beraber, ulusal devletler sistemin işleyişinin devamı için kendi siyasal ve toplumsal yapılarında gerekli değişiklikleri yapmak istediklerinde veya gerektiği ölçüde özveride bulunmadıkları takdirde sistem, hiyerarşik, iki kutuplu ya da güç dengesi sistemine dönüşebilir¹⁶.

5. HİYERARŞİK SİSTEM

Kaplan'ın beşinci olarak ele aldığı hiyerarşik sistem, demokratik veya otoriter yapılı olabilir. Eğer evrensel sistemin dönüşümüyle - ki bazan evrensel sistemdeki başarılı uygulamalardan doğan memnuniyet daha bütünleşmiş bir sisteme arzuları uyandırabilir - ortaya çıkmışsa demokratik, fakat sistemde herhangi bir devletin veya bloklardan birinin diğerlerine başat duruma geçmesiyle ortaya çıkmışsa otoriter niteliktedir. Hiyerarşik sistemler bir dünya devleti ya da imparatorluk sistemi görünümündedirler. Bu tür sistemlerde fonksiyonel örgütlenmeler coğrafik örgütlenmelerden daha güçlüdür. Ayrıca hiyerarşik sistem, oldukça bütünleşmiş bir yapıya sahip olduğundan, istikrarlı bir sistem olarak kabul edilmektedir. Sistemde geçerli olan kurallar ayrılmaya izin verdiği halde entegrasyonun nimetleri fazla olduğundan, sistemden kopma belirli bir maliyeti göze almayı gerektirmekte dolayısıyla ayrılma pek sözkonusu olmamaktadır¹⁷.

6. BİRİM VETO SİSTEMİ

Morton A. Kaplan'ın uluslararası sistem modellerinden altıncısı olan birim veto sistemi nükleer silahların yayılmasıyla ortaya çıkacak bir sistem olarak düşünülmektedir. Nitekim bu tür sistemler, dayanılmaz ilk vuruş kapasitesine sahip olmayan yirmi kadar nükleer gücün bir araya gelmesiyle oluşacaktır. Sistemde nükleer gücü elinde bulunduran her bir devlet yapacağı ilk vuruşla rakibin gücünü tamamen yok edememektedir, fakat ilk vuruş planlandığı gibi giderse düşmanın gücü önemli ölçüde zayıflatılabilir¹⁸.

Sovyetler Birliği ve Çin gibi devletlerin devrimci eğilimleri azalırken, nükleer devletler arasında ideolojiden kaynaklanmayan ayrılıklar ön plana çıkmaktadır. ABD gibi devletler ise, uluslararası statükodaki değişikliklere eskisi kadar

16 Kaplan (1969:298); Kaplan (1957:45-47).

17 Kaplan (1969:298); Kaplan (1957:48-49); Dougherty ve Pfaltgraff (2nd ed: 159-160).

18 Kaplan (1969:298); Dougherty ve Pfaltgraff (2nd ed: 160).

teпки göstermemektedir. Bu tür sistemlerde erişilmesi güç olduğundan hegemonik amaçlar güden devletlere pek rastlanmaz¹⁹.

Birim veto sisteminde, devletlerin sahip oldukları nükleer silah kapasitesi diğerlerini caydıracağı için sistem genelde istikrarlı sayılmaktadır. Bu tür sistemlerde özel ittifaklara pek sık rastlanmaz, olanlar da ideolojik özellikler taşımaz. Bununla birlikte devletler, bir nükleer saldırganı caydırmak için aralarında paktlar oluşturabilirler. Birim veto sistemlerinde nükleer savaşlar görülmez olsa olsa konvensiyonel-bölgesel-sınırlı savaşlar olabilir. Başka bir deyişle nükleer silahlar sayet kullanılacaksa bu uyarı amacı taşıyan, sınırlı misilleme veya diğer sınırlı amaç ve yollarla olur. Çünkü tırmanma ve misilleme korkusu tarafları caydırmaktadır. Sistemde arabulucu rolü oynayan evrensel aktörlerin etkisi gevşek iki kutuplu sisteme göre daha zayıftır. Bunun nedeni nükleer güce sahip olan devletlerin kendilerini güçlü hissetmelerinden, evrensel örgütten bile gelse hiç bir baskıyı veya dış müdahaleyi kabul etmeme eğilimleridir. Sistem belirtilmeye çalışılan tüm bu özellikleriyle çok kutuplu bir görünüm sergiler²⁰.

B. DİĞER ULUSLARARASI SİSTEM MODELLERİ

Morton A. Kaplan, gevşekten sıkı örgütlüye doğru sıraladığı bu altı uluslararası sistem modelinin dışında, çok gevşek iki kutuplu sistem, detant sistemi, istikrarsız blok sistemi ve tamamlanmamış nükleer yayılma sistemi diye adlandırdığı dört sistem modeli daha geliştirmiştir.

1. ÇOK GEVŞEK İKİ KUTUPLU SİSTEM

Çok gevşek iki kutuplu sistemde, bloklar varlıklarını devam ettirmekle beraber zayıflamış durumdadır. ABD ve SSCB arasında işbirliğini gerektiren ortak çıkar alanları artmaktadır. Bir tırmanma sözkonusu olmadığı sürece, nükleer denge ABD ve SSCB arasındaki doğrudan savaşları önlemektedir. Bununla birlikte, gerilla savaşları ve tırmanma ihtimalinin düşük olduğu bölgelerde sınırlı savaşlar görülebilir. Bu arada Çin'in ABD ve SSCB için potansiyel bir tehdit olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu tür sistemlerde nükleer silahlarda sınırlı da olsa bir yayılma sözkonusudur²¹.

Evrensel örgüt (BM) içinde, ırk ayırımı ve sömürgecilik ile ilgili konularda bloksuz devletleri desteklemede iki blok rekabet halindedir. Her iki blok da uluslararası statükonun savunuculuğunu yapmaktadır. Silahsızlanma çabaları, bloklar arasında işbirliğinin artması ve blok içindeki bazı devletlerin blok politi-

19 Kaplan (1969:299).

20 Kaplan (1969:299); Kaplan (1957:50).

21 Kaplan (1969:300); Sönmezoğlu (1989:597).

kalarına karşı çıkabilmesi bu tür sistemlerin özellikleridir. Ancak bu tür sistemlerde uluslararası hukukun "müdahale etmeme" ilkesi, gevşek iki kutuplu sisteme göre daha çok ihlal edilmektedir. Evrensel örgütün (BM) arabuluculuk fonksiyonundan çok, siyasal değişiklikleri denetleme fonksiyonu ön plana çıkmaktadır. Bu durumda örgüt, kapasitesini aşan durumlara müdahale etmeye zorlanmakta, blok liderleri arasındaki çıkar çatışmalarına karışmakta ve bu öyle boyutlara varmaktadır ki blok devletlerini desteklemesi evrensel örgüt için başlıbaşına bir sorun olmaktadır. Eğer sistemin istikrarlı olması arzu ediliyorsa blok devletlerinin kendilerini sınırlama yönünde daha fazla çaba göstermeleri ve örgütün de arabuluculuk fonksiyonuna daha fazla ağırlık vermesi gereklidir²².

2. DETANT SİSTEMİ

Detant sistemi, ABD ve SSCB'de birtakım olumlu değişikliklerin olduğu varsayımına dayanmaktadır. Sovyetler artık daha açık bir toplum ve daha az müdahaleci hale gelirken, ABD de uluslararası statükonun savunulmasına yönelik eski tutuculuğunu terketmektedir. Genelde Sovyet sisteminde bir iyileşme olduğu, Çin'in iç sorunlarına yöneldiği ve en azından tehlike olmaktan çıktığı ve üçüncü dünyanın büyük bir kısmında istikrarın hüküm sürdüğü görülmektedir. ABD ile SSCB arasında rekabet devam etmekle birlikte, çatışmaya dönüşecek boyutlara varmamaktadır. Silahların kontrolüne ilişkin önemli anlaşmalar kaydedilmekte ve gerginlik önemli ölçüde azalmaktadır²³.

Detant sisteminin bir sonucu olarak her iki bloğun örgütlenmelerinde zayıflamalar görülmektedir. Sovyet uydusu durumundaki bazı devletler birtakım dış politika konularında Batılı devletlerle birlikte hareket ederken, Batı bloku içinde de çatlaklar artmaktadır. ABD, anti-komünist oligarşileri desteklemekten vazgeçerken, SSCB de komünist blok dışındaki devletlerle birlikte yaşamayı öğrenmeye çalışmakta ve ulusal kurtuluş hareketlerini destekleme konusunda eski tutumunu terketmektedir. Hukuk alanında ise, diğer devletlerin işlerine karışmama, detant sisteminin belirgin bir özelliği haline gelmektedir. Ayrıca, uluslararası hukuk kuralları hem güçlendirilmeye çalışılmakta hem de uygulama alanı genişlemektedir. Evrensel örgüt (BM), uzay, gök cisimleri ve kutup bölgeleri ile ilgili konularda, sömürgeciliğin son bulmasında, silah kontrolüne ilişkin düzenlemelerde ve uluslararası barışın korunmasında önemli işlevler yüklenmektedir. Sistemde, barışın bozulması hatta savaş çıkması ihtimali az da olsa vardır. Fakat bu ABD ile SSCB arasında doğrudan bir çatışma olmaktan çok dolaylı, yani bölgesel, sınırlı amaçlara yönelik ve konvansiyonel savaşlar olacaktır. ABD ve SSCB savaşların tırmanmasını önlemek için işbirliği yapacak veya en

22 Kaplan (1969:300-301); Sönmezoğlu (1989:597).

23 Kaplan (1969:301); Sönmezoğlu (597).

azından diğ erinin bu doğ rultudaki amacına engel olmayacaktır. Bu tür amaçlara yönelik olarak daha çok evrensel örgütü devreye sokmaya çalışacaklardır²⁴.

3. İSTİKRARSIZ BLOK SİSTEMİ

İstikrarsız blok sisteminde, dünya detant sistemindekini tersine bir gelişme içindedir. Dünyada gerilim artarken, ABD ve SSCB arasındaki ilişkilerde kuşku hakim olmaktadır. Silahsızlanma ile ilgili anlaşmalar yok denecek kadar azdır. Bölgesel düzeyde çatışmalara ve yer yer şiddet hareketlerine rastlamak mümkündür. Teknolojik gelişmeler nükleer silahları geliştirmeyi ve daha ucuza elde etmeyi kolaylaştırmaktadır. ABD ve SSCB'nin nükleer sistemleri dayanılmaz ilk vuruş gücüne sahip olmasa da caydırıcılıkları yüksektir. Bunların yanında, sistemde, minimum caydırıcılık düzeyinde dört-beş devlet daha vardır. Tüm devletler birtakım sınırlı misilleme stratejileri geliştirme çabası içindedir. Fakat bu stratejileri kullanma ABD ve SSCB için daha kolaydır. Sistem içindeki ittifak ilişkileri askeri kapasitelerle ve politikalarla çok yakından ilgilidir. Eğer ABD, kendi ülkesi dışındaki müttefik devletlere olası nükleer saldırıları caydıracak kapasiteye sahip değilse, ittifak içindeki krizlerin aşılması zorlaşacaktır, meğer ki ABD ile diğer müttefiklerin toplam kapasiteleri bu caydırma için yeterli olsun. Benzer sorunlar aynı ölçüde olmasa da SSCB için de geçerlidir²⁵.

ABD ve SSCB'nin dış politikaları müdahaleci özellik taşımaktadır. Bu devletler detant sisteminden farklı olarak çıkarların uyumlaştırılması yerine çatışmayı tercih ederler. ABD, dış politikada, tutucu devletlerin statükosunun korunmasını savunurken, SSCB'nin dış politikası ulusal kurtuluş hareketlerinin desteklenmesine yöneliktir. Bu tür sistemlerde bir Macaristan olayının (1958) benzeri her zaman yaşanabilir. Ayrıca, Sovyet dış politikası Çin-Sovyet ilişkilerinden etkilenmektedir. Bu iki devlet arasındaki ilişkilerin düzelmesi bloklar arası çatışma ve gerginliği arttıracaktır. ABD ve SSCB arasındaki ilişkiler barışı tehdit eden boyutlara varmamakla birlikte sistemde çatışmalar olağan bir duruma gelmektedir. Hatta nükleer silahların sınırlı düzeyde de olsa kullanılması mümkündür. Evrensel örgüt (BM) arabuluculuk fonksiyonunu yerine getirmekle birlikte otoritesi zayıflamaktadır. İstikrarsız blok sisteminde, içişlere müdahale etmeme ilkesi sık sık ihlal edilecektir. Sistem uluslararası hukukun gelişmesi için uygun bir ortam oluşturmayacak, mevcut standartlar aşılırken yerine yenileri konamayacaktır²⁶.

24 Kaplan (1969:301); Sönmezoğlu (1989:597-98).

25 Kaplan (1969:301-302); Sönmezoğlu (1989:598).

26 Kaplan (1969:302); Sönmezoğlu (1989:598).

4. TAMAMLANMAMIŞ NÜKLEER YAYILMA SİSTEMİ

Tamamlanmamış nükleer yayılma sistemi ise, istikrarsız blok sisteminin değişimiyle ortaya çıkmış bir sistem olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla bir çok yönüyle bu sisteme benzeyen tamamlanmamış nükleer yayılma sisteminin ondan farkı, ABD ve SSCB'nin yanısıra onbeş-yirmi devletin daha bulunmasıdır. ABD ve SSCB'nin sahip oldukları nükleer sistemler dayanılmaz ilk vuruşu yapacak kapasite de olmamakla beraber, ilk kullanana bazı avantajlar sağlar. Küçük devletlerin ellerinde bulunan nükleer sistemler ise, minimum caydırma düzeyindedir. Büyük nükleer güçlerle küçük nükleer güçler arasında ve küçük nükleer güçlerin kendi aralarında ittifak mümkündür. Savaşlar sınırlı kalmakla birlikte, hem gerginlik hem de tırmanma ihtimali istikrarsız blok sisteminden daha fazladır. ABD ile SSCB arasında Avrupa dışındaki bölgelerde sınırlı çatışmalar olabilir. Avrupa'da doğrudan bir çatımda tırmanma ihtimali yüksek olduğundan ABD ve SSCB böyle bir çatışmanın çıkmamasına özen gösterirler²⁷.

Eyvensel örgütün (BM) arabuluculuk fonksiyonu, istikrarsız blok sisteminde olduğundan daha fazladır. Ancak bunun dışındaki fonksiyonları açısından istikrarsız blok sistemiyle karşılaştırıldığında daha az başarılıdır. Uluslararası hukukun uygulamada çok etkisiz kaldığı tamamlanmamış nükleer yayılma sisteminde içişlere müdahale çok yoğundur. Dış politika genelde detant sistemine benzemekle birlikte, Amerikan politikasının muhafazakar niteliği ön plana çıkarırken Sovyetler de daha devrimci bir tutum içindeler²⁸.

III. ULUSLARARASI SİSTEMİN YAPISI VE KAPLAN'IN SİSTEM MODELLERİ : BİR DEĞERLENDİRME

Kaplan'ın daha sonraki çalışmalarında, 1960'larda ortaya çıkan gelişmeleri dikkate alarak ortaya koyduğu ve belli ölçüde iki kutuplu sistemin ve birim veto sistemlerinin türevleri gibi görünen sistem modelleri arasında temelde bazı benzerlikler bulunmaktadır. Genel olarak bu sistemlerin tümünde uluslararası sistemin yapısının gevşek iki kutuplu sistemin özelliklerini yansıttığı söylenebilirse de dünyada nükleer silahların yaygınlaşması dikkate alındığında son iki sistemin özelliklerinin büyük ölçüde birim veto sisteminin özelliklerine benzediği görülür.

Kaplan'ın geliştirmiş olduğu bu sistem tipolojileri mevcut uluslararası sistemle karşılaştırıldığında bazıları bir dönemi açıklarken bazıları da bir başka dönemi açıklamak açısından yararlı görülmektedir. Örneğin, 1950'lerin ortalarından

27 Kaplan (1969:303); Sönmezoğlu (1989:598).

28 Kaplan (1969:303); Sönmezoğlu (1989:598).

1970'lerin sonlarına kadar uzanan dönemde egemen olan sistemin çok gevşek iki kutuplu sistemin özelliklerini yansıttığı ileri sürülebilir. Nitekim bu dönemde sınırlı bölgesel savaşlar, ulusal kurtuluş hareketleri ve Sovyetlerin bunları doğrudan veya dolaylı olarak desteklemeleri sözkonusu olmuştur. Çin, 1949'dan sonra ABD için ve 1960'ların başından itibaren Sovyetler için bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. Bu dönemde ABD ve SSCB'den sonra Çin de kendi nükleer gücünü geliştirme yolundadır. Küba krizinin hemen sonrasında imzalanan "Test Ban Treaty" (1963) ve 1968'de imzalanan "The Non Proliferation Treaty" (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması), ayrıca SALT I ve yürürlüğe giremeyen SALT II anlaşmaları bu dönemin silahsızlanma çabalarıdır. Öte yandan SSCB'nin Macaristan ve Çekoslovakya'ya, ABD'nin ise Vietnam'a müdahalesi, uluslararası hukukun "müdahale etmeme" ilkesinin ihlal edilmesinin çarpıcı örnekleridir.

1970'lerin sonundan, gerek silahsızlanma görüşmelerinin tekrar başladığı gerekse Gorbaçev'in işbaşına geldiği 1980'lerin ortalarına kadarki gelişmeleri ise, istikrarsız blok sistemi ile açıklamak mümkündür. Örneğin, SALT II'nin yürürlüğe girmemesi, Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ve İran-İrak Savaşı bu dönemin önemli olaylarıdır. Bir taraftan bunlar olurken diğer taraftan, teknolojik gelişmelere paralel olarak Fransa, İngiltere ve Almanya'nın yanısıra Hindistan, Pakistan ve Irak'ın da kendi nükleer gücünü geliştirme çabası içinde oldukları görülmektedir. Fakat bunların nükleer kapasitelerinin caydırma etkisi çok düşüktür. Bu arada ABD, her durumda müttefiklerin desteğini sağlamada zorlanmaktadır. Bu durum İran-İrak Savaşında açıkça gözlenmiştir. Yine İran-İrak Savaşında somut olarak gözlemlendiği gibi Sovyetlerin yanında ABD'de müdahaleci bir dış politika izlemektedir. Bununla beraber ABD ile SSCB arasındaki ilişkiler uluslararası barışı tehdit edecek boyutlarda gözükmemektedir. Nükleer silahların sınırlı da olsa kullanılması olasılığı vardır.

Öte yandan 1980'lerin ortalarından, 1990'a kadarki gelişmeleri en iyi tanımlayan sistem tipolojisi detant sistemidir. Çünkü, 1979'da kesintiye uğrayan silahsızlanma görüşmeleri bu dönemde başladı. Gorbaçev'in Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreterliğine gelmesiyle birlikte başlattığı "açıklık" ve "yeni-den yapılanma" politikaları çerçevesinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Sovyetler Birliği, bu dönemde, demokratikleşme hareketleri doğrultusunda daha açık bir toplum olma yolundadır. Çin ise ABD ve SSCB için acil bir tehdit olmaktan çıkıp kendi iç sorunlarına yönelmiştir. Sovyetler, ulusal kurtuluş hareketlerini desteklemedeki eski tutumunu terkederken, Doğu Bloku içindeki siyasal gelişmelerde içişlere müdahale etmemeye özen göstermiştir. ABD ise sistemin özelliğine aykırı olarak içişlere müdahale konusunda eski tutumunu bu dönemde de devam ettirmiştir. (Panama ve Liberya'ya müdahale bunun somut örnekleridir). Fakat anti-komünist oligarşileri desteklemede eski tutuculuğunu sürdüreceği

sanılmamaktadır. Bu arada Batı bloku içindeki bağlar gevşerken ABD'nin Avrupa'daki konumu tartışılır hale gelmiştir.

1990'a kadar sistem genel anlamda gevşek iki kutuplu sistemin özelliklerini yansıtmıştır. Ancak 1990'dan sonraki gelişmeleri gevşek iki kutuplu sistemin varsayımlarıyla açıklamak pek mümkün görünmemektedir. Bununla beraber birim veto sisteminin oluştuğunu ileri sürmek de kolay değildir. Bazıları, birtaraf-tan bağlantısızlar hareketine ve Çin'in ortaya çıkışına, diğer taraftan blokların yapısındaki gevşemelere bakarak, 1970'lerin ortalarından itibaren uluslararası sistemin çok kutupluluğa doğru gittiğini ileri sürdüler. Fakat gelişmeler bunları haklı çıkarmadı. Bununla beraber, Almanya'ların birleşmesi, Sovyetler Birliğine bağlı uyduların kendi yollarını seçmeleri ve Sovyetler Birliği içindeki Cumhuriyet-lerin bağımsızlıklarını ilan etmekte oldukları dikkate alınır, "gevşek iki kutuplu sistemde blokların her ikisinin de hiyerarşik örgütlenme özelliğini yitirdiğinde sistemin güç dengesi sistemine dönüşebileceği" şeklindeki Kaplan'ın varsayımı doğrultusunda sistemin güç dengesi sistemine dönüşmesi beklenebilir. Ancak, sistemde nükleer silahların varlığı, savaşa başvuracak devletler için caydırıcı ola-bileceğinden, sistemin bir klasik güç dengesi sistemine göre daha istikrarlı olması söz konusu olacaktır. Böyle bir sistemde devletler, aralarındaki anlaşmazlıkları barışçı yollardan ve uluslararası hukukun kurallarına göre çözmeye çalışacaklar-dır. Bununla birlikte tırmanma ihtimalinin söz konusu olmadığı bölgelerde sınırlı savaşlar görülebilecektir. Öte yandan, tırmanma ihtimalinin yüksek olduğundan büyük devletler arasında doğrudan savaşların olmayacağı beklenebilir. Sistemde ideolojik nitelikli ittifaklar görünmeyecektir.

IV. ELEŞTİRİ VE SONUÇ

Kaplan, bir uluslararası politika kuramının bazı özel durumlarda açıklayıcı olamayabileceğine dikkat çekmekte ve bir kuramdan her şeyi açıklamasının beklenmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kaplan'a göre bunun nedeni etkileşim sorununun çok karmaşık ve girdilerin çok fazla olmasında aranmalıdır²⁹. Bununla birlikte sistem kuramı belli bir uluslararası sistemdeki karakteristik davranışları, istikrar ve değişim koşullarını ve değişimin ne yönde olacağını önceden belirlememize yardımcı olmaktadır.

Ancak M.A. Kaplan'ın sistem kuramı, herhangi bir sistemdeki devletlerin davranışlarının açıklanmasında olumlu katkıları olmasına karşılık, birtakım eksik ve eleştiriye açık tarafları da vardır. Örneğin siyasal kurumlar, siyasal kültür, ideolojik unsurlar ve devletlerin sahip oldukları içsel kapasiteler ve bunların dış

29 Kaplan (1969:292).

politikaya etkisi üzerinde yeterince durulmamaktadır. Dolayısıyla, belli bir uluslararası politika olayı karşısında küçük devletlerle büyük devletlerin aynı ölçüde etkilendiklerini ve benzer davranışı gösterecekleri varsayılmaktadır. Oysa devletlerin dış politikalarının ve siyasal davranışının yalnızca uluslararası sistemin yapısı tarafından belirlendiğini varsaymak büyük bir eksikliklerdir. Devletlerin askeri hazırlık durumları, ekonomik ve teknolojik kapasiteleri, coğrafyaları, nüfus yapıları, karar vericilerin özellikleri ve dış dünyayı algılama şekilleri, ayrıca iç siyasal bütünlük ve ulusal moral gözönünde bulundurulması gereken önemli faktörlerdir. Örneğin, Stanley Hoffman Kaplan'ı "devletlerin çeşitliliğini görmezlikten geldiği, sistemleri kendi arzuları varmış gibi gösterdiği, sistemlerin aktörlere roller tayin ettiğini varsaydığı, yapıların ihtiyaç ve amaçları tayin ettiğine inandığı ve iç güçleri ihmal ettiği için yermektedir."³⁰

Öte yandan Kaplan, devletleri rasyonel davranan birimler olarak düşünmüş ve rasyonel devlet adamlarının var olduğu sürece belirlediği sistem türlerinde ileri sürdüğü davranışların her zaman görülebileceğini iddia etmiştir. Oysa devletlerin her durumda rasyonel davranacaklarını varsaymak oldukça zordur.

Kaplan'ın sistem modellerini eleştirenler bunların uluslararası ilişkilerde ampirik araştırmalar için yeterli olmadığı, ayrıca bunların uluslararası politikada genel bir kuram oluşturmaktan uzak olduğunu ve entellektüel araştırmalardan başka bir şey olmadıklarını ileri sürmüşlerdir. Fakat tüm eksikliklerine rağmen, uluslararası politika alanında sistem kuramını yaygınlaştıranların başında geldiği unutulmamalıdır.

Uluslararası ilişkilerde makro düzeyde kuramlar geliştirmenin zor olduğu, dolayısıyla yapılan çalışmaların bir kavramsal çerçeve oluşturmaya yaradığı, sistem kuramını gördükten sonra daha iyi anlaşılmalıdır.

KAYNAKLAR

Doughterty, James E. and Robert L. Pfaltzgraff, Jr.; *Contending Theories of International Relations*, 2nd ed., New York: Harper and Row Publishers.

Kaplan, Morton A.; *New Approaches to International Relations*, New York: St. Martin's Press, 1968.

———; *System and Process in International Politics*, New York: Wiley and Sons, 1957.

———; "Variants on Six Models of the International System", *International Politics and Foreign Policy* içinde ed. James N. Rosenau, New York: The Free Press, 1969.

30 Waltz ve Quester (1982:64).

Morghenthau, Hans J.; *Uluslararası Politika*, 1. cilt, çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay, Ankara: Sevinç Matbaası, 1970.

Sönmezoglu, Faruk; *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989.

Waltz, Kenneth ve George H. Quester; *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, Çev. Ersin Onulduran, Ankara: Ankara Üniv. S.B.F. Yay., 1982.